

İDEOLOJİ AÇISINDAN KADIN ARAŞTIRMALARI

*Nermin ABADAN-UNAT**

GİRİŞ

Kadın araştırmaları 1970'lerden bu yana akademik alanda ivme kazanan, bilimsel literatüre ise önemli katkılarda bulunan yeni bir disiplin oluşturmaktadır. Post-modern akımın çerçevesinde çok kültürlülük kavramı ile birlikte de ele alınan kadın araştırmaları en çok evrensel bir değer taşıyan insan haklarının ana öğesi sayılan eşitlik kavramından güç almaktadır. Ancak bu yeni disiplin ideolojiler karşısında tümenden nötr bir hüviyet taşımamaktadır. Bunun başlıca nedeni kadın sorunsalının çoğunlukla aile kurumu ile birlikte ele alınmasıdır. Aile kurumunu da antropolojik açıdan en köklü ve eski bir toplumsal birim olarak ele almayıp, Marx'çı düşünce paralelinde belli ekonomik ve sosyal işlevler yerine getiren bir kurum olarak ele aldığımızda, ideolojik gel-git hareketinin nedenleri daha açık bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Bu ele alış tarzının başlıca nedeni kadınla ilgili tartışmalarda toplumsal ilişkilerin, ailenin rolünün, toplumsal rolün, ekonomik rolün, kadının eylem alanı ve yasal eylem alanının son otuz yıl öncesine kadar tüm öğelerinin birlikte ele alınmasıdır.¹ Kadının toplumsal statüsünün üç boyutu vardır; bu

* Boęaziçi Üniversitesi Siyaset Bilimi Bölümü ve İstanbul Üniversitesi Kadın Araştırmaları ve Uygulama Merkezi Öğretim Üyesi.

¹ Margo Brouns, **The Development of Women's Studies**, Report from the Netherlands, Foris Dordrecht, 1988; ayrıca Bkz. Nermin Abadan-Unat; "Kadın Araştırmalarının Neden-Amaç ve Kapsamı", Necla Arat (Der.), **Kadın Olgusu**, İstanbul, 1992. s. 11-25.

yutlar a) İktidarın toplumsal örgütlenmesi, b) Kadın bedenini denetleyen ideolojik yaklaşım ve c) Toplumdaki cinsel işbölümü ve roller.²

Nitekim son on yılda "Women Studies- Kadın Araştırmaları/Kadın Çalışmaları " yerine "Gender Studies- Toplumsal Cinsiyet Araştırmaları"ndan söz edilmeğe başlanmıştır. Toplumsal cinsiyet (Gender) biyolojik cinsiyetten farklı olarak toplumsal ve kültürel olarak belirlenen ve dolayısıyla içeriği toplumdan topluma olduğu kadar tarihsel olarak da değişebilen "cinsiyet konumu" ya da "cinsiyet kimliği"dir. Toplumsal Cinsiyet Araştırmaları (Gender Studies) ise "kadınlık ve erkeklik kalıplarını" ve bunların toplumun her alanındaki etkilerini araştırmaya yönelik karşılaştırmalı bir sosyal bilim metodolojisi olarak tanımlanmakta ve başta tarihçilik alanında olmak üzere toplumsal bilimlerde yeni ufuklar açan bir yöntem olarak değerlendirilmektedir.³ Sorun bu çerçevede ele alınınca toplumsal olarak verilmiş kadınlık ve erkeklik kalıpları ve imgelerinin önemi hemen ortaya çıkmaktadır.

DİNE DAYALI İDEOLOJİLERİN ORTAYA ÇIKIŞI

Bu imgeler dinlerin ve kültürlerin uzun yüzyıllar boyunca oluşturduğu geleneklerin hem ürünü, hem de parçasıdır. Fatmagül Bertay'ın isabetle belirttiği üzere din, özellikle de tektanrılı dinler, bu kalıpları ve imgeleri oluşturmak ve onların insanlar tarafından benimsenmesi ve içselleştirilmesi açılarından belirli bir rol oynar.⁴ Karşılaştırmalı dinler tarihi kadının toplumsal konumu konusunda çok ilginç bir gelişme süreci göstermektedir.

Şöyle ki dinsel inanç sistemlerinin temelinde "yaşamı yaratan kimdir?" sorusuna verilen yanıt yatar. Bu yanıt ise "yaratma" kavramında saklıdır. Yaratma hem bir şeyin yoktan var edilmesini, hem de soyun yeniden üretilmesini kapsar. Yazılı tarih öncesi dinsel açıklamaların tümünde bereket ve hayat bahşeden Anatanrıça yer almaktadır. Dolayısıyla başlangıçta anaerkilliğin (matriarchie) egemenliğini görüyoruz. Daha sonraları çok tanrılıktan tektanrılığa geçiş sürecinde güçlü tanrıçaların yerlerini tek bir kadiri mutlak yani erkek tanrıya bıraktıkları görülmektedir. Her üç tektanrılı dinin -Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslamiyet- doğduğu Ortadoğu bölgesinde, kadınların ikincilleşmesi olgusunun kurumsallaşması, kent devletlerinin ortaya çıkması ile gerçekleşmiş görünmektedir. Bu açıdan Anadolu'daki neolitik yerleşme merkezlerinden Çatalhöyük'te yapılan kazılar çok önemli bulguların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Daha önceleri, yani tarımın erkekler tarafından yönlendirilip, denetim altına alınmasından önce, insanlığın uygarlık merkezlerinde anaerkillik (matriarchie) ve anayerlilik (matrilocalité)nin kökleştiği bugün bilimsel verilerle pekiştirilmiş bulunmaktadır. Anaerkilliğin egemen olduğu dönemlerde kadınlar erkeklerle eşit olmak şöyle dursun, iktidar ve denetime de sahiptiler. Bu alandaki büyük değişim neden ve ne zaman ortaya çıktı? Bu değişimin temelinde elbette sosyo-ekonomik yapı değişikliği yatmaktadır. Tarımın yaygınlaşması ile birlikte kentler de ortaya çıktı ve gerek tarımın yapıldığı toprakların, gerekse bu tarımın sağladığı artı ürün-

² M. E. Leaky, *Development Strategies and the Status of Women*, Lynne Rienner, 1986, s. 10.

³ Joan W.Scott, "Experience" in Judith Butler and Joan W. Scott (Eds.), *Feminists Theorize the Political*, Routledge, New York, 1992, s. 22-40.

⁴ Fatmagül Bertay, *Tektanrılı Dinler Karşısında Kadın*, Metis Yayınları, İstanbul, 1996, s. 17.

den yararlanan ilk kentlerde egemenlik kuran kralların korunması ihtiyacı belirdi. Böylece bir işbölümü yapıldı, erkekler savunma görevlerini üstlenirken, kadınlar yeniden üretimin tüm yönlerini -çocuk doğurmak, toprağı işlemek ve yiyecekleri değerlendirmek gibi işlevleri- benimsediler. Bu işbölümü beraberinde zihniyet açısından da önemli bir dönüşüm getirdi. Daha önceki dönemlerde güç kadın doğurganlığının gizemliliğinde aranırken, bu kez yaratma fiilinin somut olmasının şart olmadığı kabul edildi. Soyut bir kavram olan "düşünce" ön plana getirildi ve böylece "yaratın" Tanrı'nın "sözü" oldu. Dolayısıyla tanrısal soluğun "can verir" olduğu kabul edildi. Tektanrılı kutsal kitaplardan Tekvin, Bab 2:23'te şöyle der. "Çünkü erkek, kadından değil, fakat kadın erkekten yaratıldı." Hepimiz Adem'le Havva'nın öyküsünü biliriz. Bu anlatımda en can alıcı nokta yasak elmayı yediği için Havva'nın affedilmez hatasıdır. İlk bakışta dünyanın yaratılış öyküsü sanki tektanrılı dinlerin ortak bir ögesidir. Oysa Sümerlerde hayat ağacı kavramı yasak meyveyi yeme yasağını da beraberinde taşımaktadır. Ancak tektanrılı dinlerdeki yenilik sadece erkeklere tanınan ayrıcalıktır. Bundan böyle sadece soy çizgisi erkeğe göre belirlenmekle kalmamakta, soyu üretme olgusu da bir erkek eylemi haline getirilmektedir. Böylece karşımıza bir egemenlik simgesi olarak "Tohum ve Toprak" metaforu çıkmaktadır.⁵

Kadın ve tarla (toprak) benzetmesinin belki de en ünlü örneği Kuran'daki ifadedir, "Kadınlarınız sizin tarlanızdır, tarlanızı dilediğiniz gibi ekin." Daha önceleri antropolojik bir çözümleme ile kadınlara egemen bir mevki tanınmışken, sosyo-ekonomik değişim beraberinde yeni bir ideolojik yaklaşım getirmektedir. Tektanrılı dinlerde, Tanrı'nın tanrısal bir eşi, bir tanrıça yoktur. Dişil öğeler tümünden silinir. İslamiyet'te Tanrı, Baba olarak değil, Yaratıcı olarak tasavvur edilir. Hem Batı hem de Doğu geleneğinde kadına tanınan yaşamı yaratma kudreti tektanrılı dinlerin kök salması ile birlikte ellerinden alınmış oldu. Amerikalı antropolog Delaney'in ısrarla vurguladığı gibi kadınların yaşamı yaratma ve sürdürme gücünün gasbedilmesi ile birlikte kadınların mutlak denetimi başlamaktadır.

Bu denetim çok uzun sürdü; Ortaçağ ve Yeniçağlarda kadınlar hep baskı altında tutulmuşlardır. Onların Ortaçağda, Avrupa'da Şeytanla bir olup tüm kötülüklerin anası oldukları tezi, Birleşik Amerika'da "cadı davaları" adı altında kabarık mahkeme zabıtlarına konu olmuştur. Cadıların yargılanmadığı İslam ülkelerinde kadınların mutlak bir şekilde özel alana hapsedilmeleri ve hukuk düzeninde farklı bir konuma getirilmesi günümüze dek uzanan bir ayrımcılığa yol açmıştır. Hukuk açısından kadına uygulanan farklı kurallar bütünü'nün asıl hedefi denetim altında bulundurulmuş kadının dünyaya getirdiği çocukların miras haklarını teminat altına almak ve ondan daha önemlisi tarımsal ekonominin belkemiğini oluşturan insan emeğini en ucuza mal etmektir. Bu mutlak denetim İslam dini/kültürü çevresinde kadın ve erkekleri toplumsal yaşamda mutlaka yakın bir biçimde ayırt etmekle kalmıyor, kadınlar konusunda bir değerlendirme de yapıyor. Nitekim bu konuyu uzun boylu tartışan İsmet Özel'e göre kadın periyodik aralıklarla dinsel kuralları yerine getiremediğinden dinen noksandır.⁶

⁵ Carol Delaney, *The Seed and the Soil*. University of California, 1991, s. 323.

⁶ İsmet Özel, *Cuma Mektupları*, Cilt I, İstanbul, 1989, s. 108.

Tüm Ortaçağ, Yeniçağ boyunca kadına ikinci sınıf yaratık gözü ile bakılmıştır. Siyasal iktidara meşruluğunu sağlayan ideolojilerin hepsi bu yaklaşımı perçinlemişlerdir. Kadın tüm toplumlarda iki kategori içine sığdırılmıştır: onurlu, faziletli, özverili anne ya da fa-hişe olarak. Kadının fikri melekeleri bir türlü kabul edilmek istenmemiştir.

FEMİNİZMİN DOĞUŞU

Fransız Devrimi Yeniçağın en önemli belgesi sayılan "İnsan Hakları Bildirgesi"ni ortaya koyduğu zaman, soylu bir Fransız kadın olan Olympe de Gouge kadınlara da eşitlik, özgürlük ve kardeşlik haklarının tanınmasını istedi. Bu amaçla 1791'de "Déclaration des droits de la femme et de la citoyenne - Kadın ve Kadın Yurttaşların Hakları Beyannamesini" kaleme almıştı. Burada Gouge kadınlara siyasi hakların verilmesini istedi. Fikirlerini "Madem ki kadına giyotine çıkma hakkı veriliyor, öyle ise kürsüye çıkma hakkı da verilmelidir" gerekçesi ile savunmuştu. Ne var ki Olympe de Gouge 1793'de yayınladığı bir siyasi broşür nedeniyle tutuklanmış ve 3 Kasım 1793'te giyotine gönderilmişti.⁷ Pek tabii hazırlanmış olduğu beyanname hiç kaale alınmamış ve ünlü İnsan Hakları Bildirgesi aslında sadece erkek yurttaşlara yeni haklar sağlamakla kalmıştır. Bu büyük eşitsizlik ancak yeni feminizm sayesinde ortaya çıkan "dilde seksizm"i konu alan cinsiyete dayalı ayrımcılık araştırmalarının yapılmasından sonra giderilmeğe çalışılmıştır.⁸ Feminizmin tarihçesi bize 19. Yüzyıldan itibaren kadınların eğitim görmeleri, siyasi meclislere seçim yolu ile gelebilmeleri için çetin mücadelelerin geçtiğini göstermektedir.⁹ Bu durum Batı ülkelerinde belki daha gürültülü şekilde cereyan etmiştir, ancak Osmanlı İmparatorluğunda da eli kalem tutan pek çok Osmanlı aydın kadın bu isteklerini çıkartıkları dergilerde dile getirmişlerdir.¹⁰ Böylece 20. Yüzyılın ilk yarısında birçok Batılı ülke kadınları siyasi hakların tanınması için yoğun bir çabaya girmişlerdi. Ne var ki İkinci Dünya Savaşına kadar silahlı baskı ve saldırgan ilhak eylemleri ile dünyayı korkutan faşist rejimlerin egemen ideolojisi kadına sadece üç "K"yı (Kinder, Küche, Kirchen- Çocuk, Mutfak, Kilise) gibi özel alanları lâik görmüştü. O dönemde tek parti sistemlerinin egemen olduğu ülkelerden bir tek Türkiye bunun istisnasını oluşturmaktadır. Mustafa Kemal ve arkadaşlarının önerisi üzerine TBMM demokrasiye giden yolu açmak için Türk kadınına 5 Aralık 1934'de seçme ve seçilme hakkını tanıyan yasayı kabul ettiğinde bugünkü Avrupa Konseyi üye ülkelerinden ondördü henüz bu hakkı kadınlarına tanımamıştı.¹¹ Kaldı ki Avrupa ülkeleri yasama meclislerinde verilen kararlarla kadın yurttaşlara "de jure" tanınan haklar demokrasiyi ilerletecek olan eşitlikçi bir kamu yaşamı yaratamamıştı. Demokrasinin beşiği sayılan İngiltere'de bile kadınların siyasi temsil oranı uzun yıllar boyu yerinde saymıştı. Bu oran 1975'de yüzde 4.3, 1987'de yüzde 6.3, 1992'de yüzde 9.2 idi. Asıl değişiklik 1996 yılında yapılan genel seçim sonucunda Tony

⁷ Şirin Tekeli, **Kadınlar ve Siyasal Toplumsal Hayat**, Birikim Yayınları, İstanbul, 1977, s. 71.

⁸ Eskiden kadın da olsa, bir oturma başkanlık eden kişiye Mr. Chairman denilmesine karşın günümüzde Madame Chair ya da Chairholder türden deyimler yerleşmiş bulunmaktadır.

⁹ Bu konuda en önemli yapıtlardan biri Mary Wollstonecraft'ın **Vindication of the Rights of Women**, 1792. Yeni baskısı, Norton and Co., New York, 1967, ve John Stuart Mill and Harriet Taylor Mill, **Essays on Sex Equality**, 1873; Bu yazılar Alice S.Rossi (Ed.), University of Chicago 1970'de yayınlanmıştır.

¹⁰ Serpil Çakır, **Osmanlı Kadın Hareketi**, Metis Yayını, İstanbul.

¹¹ Nermin Abadan-Unat, **Women in the Developing World: Evidence from Turkey**, University of Denver, GSIS, Denver, 1986, Vol. 22, Book 1, s. 137.

Blair'in başbakan olduğu parlamentoda oldu.¹² İngiltere ve ona benzer ülkelerde bu durumu değiştiren en önemli etken ne olmuştur? Kuşkusuz İkinci Dünya Savaşının getirmiş olduğu büyük çalkantı ve siyasal yapı değişikliği. Bunların başında sömürgeciliğin tasfiyesi geliyor. Savaştan muzaffer çıkmış olan müttefikler eşitlik ve özgürlüğe doğru yeni adımlar atabilmek için sömürgeciliğin global çapta tasfiye edilmesi gereğini vurgulamışlardı. Böylece Maria Mies'in deyimi ile "son sömürge sayılan kadınlar" da nasiplerini aldılar. Başta Birleşmiş Milletler ve ona bağlı olan UNESCO, UNICEF, FAO gibi kuruluşlarla savaştan çok güçlü çıkmış olan komünist Sovyetler Birliğine karşı yeni bir dayanışma kurumu olarak ortaya çıkmış olan Avrupa Konseyi'nin üye devletleri yeni bir söylem geliştirmişlerdi.¹³ Buna göre kadınlarla erkeklerin mensubu oldukları toplumda özgür ve eşit haklarla donatılmış olarak yaşayabilmeleri için yoğun çabalara ihtiyaç vardır. Gerçi komünist ideolojisini benimsemiş olan sosyalist ülkelerin hemen tümünde kadınlar çeşitli seçim yolu ile oluşan kurumlarda Batıya kıyasla daha kalabalık şekilde temsil ediliyorlardı. Ancak karar verme mekanizmalarında kadın yoktu. Sovyetler Birliğinin 70 yılı aşan tarihi boyunca bir tek kadın en üst karar mekanizması sayılan Politbüro'ya girebilmişti. Madame Furyetsa orada kozmetik endüstrisini temsil ediyordu.

YENİ FEMİNİZMİN SÖYLEMİ

İşte bu gelişmeler sonucu 1960'lı yıllarda özellikle 1968 kuşağının dünyayı sarsan eylemleri sonucu olarak yeni, etkili bir akım ortaya çıktı: Neo-feminizm ya da "Women Lib-Kadınların kurtuluş hareketi"!¹⁴ 1940'ların sonunda Simone de Beauvoir'in varoluşçu felsefesinin ışığı altında kadın sorunlarını sorgulayan ve sonuçta kadının her zaman "ötekli" kalmaya mahkûm olduğunu vurgulayan analizle yetinmek istemeyen "çiçek çocukları" daha güzel, daha barışçı ve daha adil bir dünya yaratmak için tüm toplumsal düzenleri bir eleştiriyi yağmuruna tuttular. Bunun sonucunda kadın sorununun sadece yasalarda eşitlik getirmekle çözülemeyeceği noktasından hareket eden bu yeni kuşak çok çarpıcı, meyan okuyucu bir dizi sloganlar oluşturdu. Daha sonraları ayrıntılı bir analize tabi tutulan bu sloganların en önemlisi "kişisel olan siyasadır" sloganıdır.¹⁵ Yeni yorumlara yol açan diğer bir saptama ise kamusal alanla kişisel alanın ayırt edilemeyeceğidir, kadının özel yaşamını denetimden uzak tutmak kadını her türlü baskı, ezilme, horlamaya mahkûm etme anlamına gelir. Neo-feminizmin en fazla sorguladığı kurum ataerkil değerlere dayanan aile müessesesi olmuştur. Bunun sonucunda Batılı ülkelerin tümünde aile hukukunda erkeğe tanınan ayrıcalıklı konum kaldırılmış, yerine ortaklığa dayalı ortak bir yönetim fikri yerleşmiştir. 1960'lı yıllardan sonra uluslararası arenada güç kazanan insan hakları konusundaki çalışmalar daha demokratik, daha eşitlikçi bir anlayışa yol açtı. O kadar ki 90'lı yılların ortasında hedefin "eşitlikçi demokrasi" olduğu saptandı.¹⁶ Bunun anlamı şudur: Kamusal yaşamın hiç bir kesiminde bir cinsine ait tekeli bir

¹² Serpil Üşür, *Siyasal Yaşam ve Kadınlara Destek Politikaları*, T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü, Ankara, 1997, s. 65; ayrıca bkz. UN, *World's Women, Trends and Statistics*, 1970-1990, 1991, s. 31.

¹³ Council of Europe, *The Gender Perspective*, Strasbourg, 1995.

¹⁴ Jo Freeman (Ed.), *WOMEN: A Feminist Perspective*, Palo Alto, California, 2. Baskı, 1979, s. 557-574.

¹⁵ Vicky Randall, *Women and Politics*, University of Chicago, Chicago, 1987, s. 13.

¹⁶ Council of Europe, a.g.k., s. 14.

temsile izin verilmemelidir. Başka bir deyimle salt bıyıklı temsilcilerden oluşan bir parlamentoya paydos!

KADIN ARAŞTIRMALARININ HIZ KAZANMASI

İşte bu gelişme, kadın araştırmalarının ortaya çıkması, üniversitelerin ders programlarında yer alması, bağımsız disiplinlerin gelişmesine, kadın araştırma ve kadın çalışmalarında zengin bir literatürün, kabarık bir akademisyen topluluğunun ortaya çıkmasına yol açtı. Buna paralel olarak çoğulcu, rekabetçi ülkelerin hemen hepsinde, hatta otoriter sistemlerde bile kadın sorunlarının kamu yönetiminde yer aldığını, kadına yönelik özel siyasaların oluşturulduğuna, ulusal mekanizmaların kurulduğu, kadınlara özgü Ombuds'ların yaratılmak istenmesine tanık olduk.¹⁷

Buraya kadar başarılı bir mücadelenin öyküsünü vermiş gibiyiz. Ancak diğer ideolojilerde olduğu gibi bu ideoloji de yapısal değişimler ve teknolojik yenilikler karşısında bir "back-lash"e (gerileme) hedef oldu.¹⁸ 1960'larda büyük gürültülerle karşılanan ve kamuoyunun desteğini kazanan Neo-feminizm aslında İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kendini yenileyememiş olan endüstri sektöründe beliren insan gücü eksikliğini doldurmaya hizmet etti. Ne zaman ki iletişim teknolojisinde kaydedilen baş döndürücü gelişmeler etkisini göstermeğe başladı ve Berlin duvarının yıkılması ile birlikte kapitalizm global çapta egemenliğini ilan etti, kadınlara ilişkin politikalarda önemli değişiklikler gözlemlendi. Eski sosyalist ülkelerde kamu sektörünün finansmanı sayesinde işletilen çocuk kreşleri ve okul öncesi kurumlar ücretsiz hizmet vermemeye başladı. Yine bu ülkelerde kadınların diledikleri zaman çocuk sahibi olmalarını mümkün kılan liberal nüfus politikaları yerini dinsel söylem ve muhafazakar politikalara terk etmek zorunda kaldı. Ailenin kutsal önemi vurgulanarak kadınların ekonomik bağımsızlığının sanıldığı kadar yararlı olmadığı belirtilmeye başlandı. Nitekim 1992'de yayınladığı "Tarihin Sonu" adlı kitabı ile dikkatleri üzerine çeken siyaset bilimcisi Francis Fukuyama bundan böyle küreselleşen ekonomi karşısında ancak piyasa mekanizmasının geçerli olacağını ve özel sektörün tüm girişimlerini kâr amacı ile yapacağını vurguladı. 1996'da yayınladığı "Toplumsal Erdemler ve Refahın Yaratılması" adlı son yapıtında ise sınırsız kapitalizmin yer yer aile yapısını zedelediğine, çocukların başıboş kalmasına yol açtığına dikkati çekerek kadınlar için asıl uğraşın aile hayatı ve ev yönetimi olması gerektiğini ileri sürdü. Böylece bir kez daha düne kadar kadının ekonomik bağımsızlığına kavuşturulmadıkça özgür bir birey olamayacağı, çocuklarını demokratik değerlere göre yetiştiremeyeceği şeklindeki tez 180 derece ters çevrilmiş oldu. Hedef, Hitler döneminde olduğu gibi dünyaya egemen olacak üstün bir ırk yaratmak için kadınların seferber edilmesi değilse de çağımızda gelişmiş ülkelerin çoğunda kadınların erken emeklilik yolu ile yuvalarına geri

¹⁷ Nermin Abadan-Unat, "Batı Avrupa'da Kamu Yaşamında Kadın Sorununun Örgütlenmesi," **Fadıl H. Sur Armağanı**, S.B.F. Yayını, Ankara, 1983, s. 655-676; ayrıca bkz., "21. Yüzyılda Hedef Eşitlikçi Demokrasi," **Milliyet**, 4 Mart 1995.

¹⁸ Susan Faludi, **Backlash-The Undeclared War against American Women**, Anchor Book, New York, 1991.

gönderilmeleri, tercihen yarı zamanlı işlerde çalışmalarını ya da evlerinden çıkmaksızın bazı uzmanlık uğraşlarıyla meşgul olmaları tavsiye edilmektedir.¹⁹

Durum konunun ne kadar nazik olduğunu gösteriyor: Bir yandan evrensel tektanrılı dinler kadınların en kutsal toplumsal görevlerinin analık olduğunu vurgulamakta ve onlardan kendi istek ve özelemlerini gelecek kuşaklar için feda etmelerini talep etmektedir. Öte yandan piyasa mekanizması giderek pahalılaşılan yeniden üretim sürecinin en ucuz işgücünü sağlamak amacıyla, bu işi ücret ödemeksizin ev kadınlarının sırtına yüklemeye çalışmaktadır. Oysa şurası kesindir: İşleyen, dinamik, yurttaşlarının faal katılımına dayanan demokratik bir sistem kadının da erkeğin de katkısına muhtaçtır.

TÜRKİYE'DE KADIN ARAŞTIRMALARI

Türkiye'de kadın araştırmalarının (Women Studies) geçmişi kuşkusuz çok yenidir, yirmi yılı aşmaz. Ancak Türk kadınının toplumsal konumunun bilimsel yöntemlerle araştırılması daha gerilere doğru uzanmaktadır. Bu konuya eğilmiş bulunan Ferhunde Özbay bu araştırmaları beş değişik zaman dilimi içinde ele almıştır. Her zaman dilimini diğerinden ayıran özellikler şunlardır: i) Belli bir ideolojiyi benimsemeleri, ii) kadın sorununa yaklaşım biçimi, iii) Uyguladıkları yöntem. Özbay birinci zaman dilimi olarak Kemalist reformları kapsayan 1920-30 dönemini almaktadır, Özbay'a göre bu reformlar Tanzimat'tan bu yana süregelen toplumsal dönüşümlerdir, şu kadar ki Cumhuriyetin kuruluşundan sonra bu reformlar radikal bir karaktere bürünmüşlerdir. Bu dönemde kadınların özgürleşmesi milliyetçi bir ideolojiden esinlenerek salt hukuksal bir çerçevede ele alınmıştır. Karşılaştırmalar kadının İslam öncesi ve İslam sonrası topluluklarda işgal ettiği konum üzerinde yapılmıştır. Bu dönemin diğer bir özelliği kadınlara ilişkin görgül araştırmaların yapılmamasıdır.

İkinci dönemi kapsayan 1940-50 yılları köy monografilerinin ağır bastığı devirdir. Bu yıllarda gerçi kadınların kırsal kesimdeki durumları ayrıntılı biçimde ele alınmamış, ancak bu monografilerde ataerkil aile ve işbölümü incelenmiştir. Bu konu daha sonraki yıllarda yeniden ancak farklı bir biçimde ele alınmıştır. Örneğin Kıray (1981) ve Özbay (1982) da kadınların aile içindeki güç ilişkilerine geniş yer ayırmışlardır.²⁰ Üçüncü dönem kapsayan 1960'larla 70'lerin ortasına kadar Türk sosyal bilimciler öncelikli olarak aile planlaması ve doğurganlık konuları üzerine eğilmişlerdir. Bu dönemde kentsele/kırsal statü farkları, ailenin büyüklüğü, kadının eğitim düzeyi ele alınmış, özellikle doğurganlık araştırmalarında kadının statüsü daha önce olduğu gibi bağımlı bir etken yerine bağımsız bir etken olarak ele alınmıştır. Bu araştırmalar Kemalist reformların da hareket noktası olan modernleşme kuramlarını kullanmışlardır.

Dördüncü evreyi temsil eden 1980'lerde kadın sorunu farklı yaklaşımlar çerçevesinde ele alınmıştır. Bu yıllardan itibaren İslamcı ideoloji değişik tarikat söylemleri aracılığı ile ortaya çıkmıştır. O kadar ki bu söylem Osmanlı döneminden farklı olarak sadece kentli seçkinlere değil, kentli geniş yığınlar da çekici gelmiştir. Dinciler ayrıca Cahiliye döneminde Arap kadınların düşük statüsünün İslamın ortaya çıkması ile nasıl yükseldi-

¹⁹ Francis Fukuyama, *The End of History and the Last Man*, Penguin Books, 1992.

²⁰ Ferhunde Özbay (Ed.), *Women, Family and Social Change in Turkey*, UNESCO, Bangkok, 1990, s. 12.

ğini kanıtlamaya çalışmışlardır.²¹ 1975'in Birleşmiş Milletler tarafından Kadın Yılı olarak ilan edilmesi, kadın konusunun odak noktası haline gelmesine yol açmıştır. Kemalist ideolojinin savunucuları da sorunu laiklik ve milliyetçilikle birlikte daha çok Batılaşma açısından ele almaya başlamışlar ve Türk kadınlarının büyük çoğunluğu adına yeni haklar istemeye çalışmışlardır.²² Bu dönemde her grup, kadın sorununun toplumun sadece bir kısmını ilgilendirdiği görüşünü savunmuştur. Kemalistlere göre sorun yasal haklarını kullanamayan kadınlardır. İslamcılara göre İslam dinini benimsemeyenlerin sorunu vardır. Marksistler ise yalnız alt gelir grubundaki kadınların sorunu olduğunu savunmuşlardır. İşin ilginç noktası Özbay'ın belirttiği gibi bu gruplardan hiç birinin farklı eğitim düzeyi, meslek ve gelire sahip kadınların cinsiyetlerinden ötürü ortak bir soruna sahip olabileceğini düşünmemeleridir.²³ Bu üç grubu birleştiren ortak öge feminizme karşı olmalarıdır.²⁴ Bunların tümüne göre feministler erkek düşmanlığı yapmakta, böyle bir eğilim, sadece yanlış bir bilinçlilik olmakla kalmamaktadır, toplumsal birlik için de zararlıdır. Marksistler ayrıca feminizme cephe almaktadırlar, çünkü bu yaklaşım tüm sınıfları birden küçükmektedir. Beşinci dönemi kapsayan 1980'lerden sonra kadın araştırmalarında bir yandan feminizmin ana fikirleri benimsenmiştir, öte yandan birbirine zıt düşen yorumlar yapılmıştır. Özellikle Şirin Tekeli ve arkadaşları Türk kadın hareketinin ancak 1980'den sonra ivme kazandığını savunmaktadırlar. Tekeli'ye göre Batıda 1968 olaylarından sonra yayılma fırsatı bulan özgürlükçü akımlardan feminizm daha önce Türkiye'ye hiç girmemiştir. Ona göre "baskı ve bağımlılıktan kurtulma anlamına gelen feminizm ne Kemalizm döneminde kurulan kadın derneklerinde, ne burjuva partilerinde, ne de 1980 önce sol siyasetinde yerini bulamamıştı."²⁵ Yine Tekeli'ye göre Türkiye'de kadın hareketinin asıl motoru 1982'de "İstanbul Çevresi" adı altında kurulan YAZKO Yayınevi, Somut adlı dergi ve 1984'de kurulan "Kadın Çevresi" kitap kulübüdür²⁶ 1997'de Server Tanilli'ye yapılan onur töreninde Ş. Tekeli Cumhuriyetin kuruluş yıllarında devletin paternalist bir tutum takındığını ve kadın hareketini tasfiye ettiğini ileri sürmüştür.²⁷ Benzer düşünceler Nühket Sirman tarafından da dile getirilmiştir. Sirman'a göre "Feministler Kemalist annelerinden siyaset dahil kamusal yaşama katılmasını öğrenmişler ancak eviçi ilişkilerini eleştirisiz bir biçimde kabullenmişlerdir". Sirman'a göre yeni femi-

²¹ Ferhunde Özbay, "The Impact of Education on Women in Rural/ Urban Turkey", s. 160-180 and Mübeccel Kiray, "The Women of Small Town", in Nermin Abadan-Unat (Ed.), *Women in Turkish Society*, E.J. Brill, Leiden, 1981, s. 259-278.

²² M.Emre, *İslam'da Kadın ve Aile*, İstanbul, 1981.

²³ Özbay, a.g.k., s. 7.

²⁴ A. Altındal, *Türkiye'de Kadın-Marksist bir Yaklaşım*, Birlik Yayınevi, İstanbul, 1970; S.Y. Şenler, *İslamda ve Günümüzde Kadın*, Nur Yayınevi, Ankara; H.Topçuoğlu, *Türk Toplumunda Kadının Statüsü*, Ankara, 1978.

²⁵ Şirin Tekeli, "Women in the Changing Political Associations of the 1980's", in Andrew Finkel and Nühket Sirman(Ed.), *Turkish State, Turkish Society*, London, Routledge, 1990, s. 276.

²⁶ Şirin Tekeli, "Emergence of the Feminist Movement in Turkey" in Drude Dahlrup (Ed.), *The New Women Movement*.

²⁷ Şirin Tekeli, "Türkiye Aydınlanması Kadınlara Nasıl Baktı?", *Türkiye Aydınlanma Hareketi-Server Tanilli'ye Saygı*, İletişim, İstanbul, 1997, s. 78.

nistler ancak 1980'den sonra Kemalist söylemde önemli bir yer işgal eden kendini başkaları için feda eden anne temasını sorgulamaya başlamışlardır.²⁸

Bu konuda daha yansız bir görüş dile getiren Yeşim Arat'a göre 1980'ler kadın hareketi, Kemalist geleneğin belki beklenmedik, fakat kaçınılmaz bir uzantısıdır. Kadın hareketi Kemalist reformların önderliğinde gerçekleşen Batılılaşma sürecinin bir parçasıdır. Arat'a göre "Kadın hareketinin en önemli sonucu, belki de kendisi için tanımadığı amaçlara rağmen, Kemalist ülküleri yaşatmış olmasıdır."²⁹ Arat böylece yeni kadın hareketini Kemalizm'le eklemekte, ayrıca bu akımın büyük ölçüde 1960'dan sonrası Batı'da gelişen feminist akımın etkisi altında kaldığını ifade etmektedir.³⁰

1980'lerden sonra ortaya çıkan diğer bir grup sosyal bilimci sadece Kemalist reformların yasal düzenlemelerle gerçekleştirilemeyeceğini, yeni ve eleştirel bir bakışın da gerektiğini savunmuşlardır. Onlara göre çağdaşlaşma süreci kaçınılmaz biçimde kadının toplumsal statüsünden geçmektedir. Yeni feminizmin söylemleri ile tamamlanan bu mücadelede kesintiye uğramış tarihsel bir süreç söz konusu değildir, hedef Mustafa Kemal'in reformlarını laiklik çerçevesinde ileri götürmektir. Bu görüşün belli başlı temsilcileri Necla Arat, Aysel Çelikel'dir. Bu kısa incelemenin gösterdiği üzere kadın araştırma ve çalışmaları değişik yoğunlukta uluslararası akademik çalışmaları izlemektedir. İdeolojik açıdan eşitlikçi liberal feminizm ile radikal feminizmin ağır bastığı görülüyor: Buna karşın siyaset alanının baskılarını da hesaba katmak zorunda bulunan Kadın Sorunlarından Sorumlu Devlet Bakanlığı özellikle aile konusunda daha geleneksel ve tutucu ideolojilerin etkisi altında kalmaktadır.³¹

En geniş katılıma dayalı bir demokrasiye ulaşmak istenirse, kadınların başta kendi bedenleri üzerinde denetim hakkına sahip olmaları gelmek üzere, özel ve kamusal yaşamın tüm evrelerinde özgür ve bağımsız bir kişiliğe sahip olmaları gerekir. Bu amaca ise ancak eşitlik ilkesine dayalı politikalarla ulaşmak mümkündür. Bu tür politikaların zemini ise eşitlikçi bir ideolojiden yana taraf tutmaktır. Görünürde Türkiye'de bu yönlendirmenin demokratik yürüneye oturması daha uzun zaman gerektirecektir.

²⁸ Nühket Sirman, "Femi ism in Turkey: A Short History", *New Perspectives on Turkey*, Vol.3, No.1,1989, s. 28.

²⁹ Yeşim Arat, "1980'ler Türkiyesinde Kadın Hareketi: Liberal Kemalizm'in Radikal Uzantısı", Necla Arat (Der.), *Türkiye'de Kadın Olgusu*, İstanbul, 1992, Say Yayınları, s. 76

³⁰ Arat, a.g.k., s. 84.

³¹ Kamu otoriteleri ile yargının okul disiplinine aykırı hareket nedeni ile sorgulanan genç kızların bekâret muayenesine sevk edilmesi i kabul edilebilir bir görüş olduğunu savunan Kadın Sorunlarından Sorumlu Bakan İşlay Saygın bu fikrini geleneksel değerlerle açıklamıştı. Ocak 1998.